DIŞLANMA YOLUYLA İTİDAL? 28 ŞUBAT IŞIĞINDA KATILIM-İTİDAL HİPOTEZİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

MODERATION THROUGH EXCLUSION? REVISITING THE MODERATION-INCLUSION HYPOTHESIS IN THE LIGHT OF THE 28 FEBRUARY

Sümeyye SAKARYA*

Öz

İslamcıların demokratik siyasete zaman içinde adapte olması ve bu siyasal sistemin aktörleri olarak daha demokratik bir söylemi tercih etmeye başlamaları bu dönüşümün nasıl anlamlandırılacağına ve açıklanacağına dair soruları gündeme getirmiştir. Bu soruların tartışılmasında, literatürdeki temel yaklaşımı demokratik sisteme katılımın itidali beraberinde getireceği yönündeki "katılım-itidal hipotezi" oluşturmuştur. Ancak bu hipotez literatürde önemli bir yer işgal etmesine rağmen son yıllarda eleştirilere de konu olmaya başlamıştır. Bu eleştirilerden biri de siyasetten dışlanmanın ve baskının da ılımlaştırıcı bir etki yapabileceği ancak hipotezin bu ihtimali göz ardı ettiğidir. Bu eleştiriye paralel olarak metin katılım ve dışlanma faktörlerinin Türkiye İslamcılarının söylemi üzerindeki etkisini Refah Partisi ve Fazilet Partisi karşılaştırması üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Bu iki partinin seçilmesindeki temel sebep Türkiye'de İslamcıların tecrübe ettiği en büyük ölçekli baskı ve dışlanma kabul edebileceğimiz 28 Şubat sürecinin hemen öncesindeki ve sonrasındaki İslamcı partiler olmalarıdır. Sürecin etkisini ölçmek için parti liderlerinin söylemleri de göz önünde bulundurularak, Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi ile Fazilet Partisi 1998 Seçim Beyannamesi (Kalkınma Programı) karşılaştırmalı içerik analizine tabi tutulmaktadır. Bu karşılaştırmaya dayanarak metin, İslamcılarda itidalin baskı ve dışlanmanın bir sonucu olduğunu ve dolayısıyla Türkiye örneğinin katılım-itidal hipotezini yanlışladığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Katılım-İtidal Hipotezi, Türkiye, İslamcılık, Refah Partisi, Fazilet Partisi, 28 Şubat, Dışlanma, Baskı*

Abstract

Islamists' adaptation to democratic politics and preferring a more democratic discourse as political actors have led scholars to think about how to construe this transformation. In these discussions, the inclusion-moderation hypothesis has been the mainstream approach in the literature which claims that inclusion into the democratic process brings moderation. However, despite its popularity in the literature, this hypothesis has been criticized recently. One of these objections is that the hypothesis disregards that exclusion and repression can also result in moderation. In the same line with this objection, this paper aims to discuss the impact of exclusion and repression on the discourse of the Islamists in Turkey through comparing the Welfare Party (WP) and the Virtue Party (VP). The reason for choosing these specific parties is that the WP is the last Islamist party just before the 28 February while the VP is the first Islamist party just after it which is the most severe exclusion and repression Islamists have experienced in Turkey. In order to measure the impact of the 28 February process on the discourse of Islamists, a comparative content analysis is conducted on the 1995 party manifesto of the WP and 1998 party manifesto of the VP as well as speeches of their leaders. Based on this study, the paper argues that it is not the inclusion but the exclusion and repression have led to the moderation of Islamists in Turkey and then the Turkish case falsifies the inclusion-moderation hypothesis.

Keywords: *The Inclusion-Moderation Hypothesis, Turkey, Islamists, The Welfare Party, The Virtue Party, Exclusion, Repression*

1. GİRİŞ: KATILIM-İTİDAL HİPOTEZİ

1990'ların sonlarından itibaren İslamcıların demokratik siyasete zaman içinde adapte olması ve bu siyasal sistemin aktörleri olarak daha demokratik bir söylemi tercih etmeye başlamaları bu dönüşümün nasıl

* Post Doktora, Leeds Üniversitesi, Leeds, İngiltere, E-posta: sakaryasumeyye@gmail.com

anlamlandırılacağına ve açıklanacağına dair soruları gündeme getirmiştir. İslamcıların nasıl ve neden dönüştüğü ve daha "ılımlı" hale geldiği, bu dönüşümün hangi seviyede –birey, organizasyon, topluluk- ve ne tür–davranışsal veya ideolojik- bir yumuşama olduğu ve hangi mekanizmaların ve şartların hareketi böyle bir dönüşüme sevk ettiği bu konudaki soruların başlıcalarından olmuştur (Brocker & Künkler, 2013; Buehler, 2013; El-Ghobashy, 2005; Gurses, 2014; Ozzano & Cavatorta, 2013; Wickham, 2004). Bu soruların tartışılmasında, literatürdeki temel yaklaşımı demokratik sisteme katılımın itidali beraberinde getireceği yönündeki hipotez oluşturmaktadır. "Katılım-itidal hipotezi"[1] de diyebileceğimiz hipotezin temel iddiası sistem karşıtı siyasi oluşumların siyasete katılımına izin verildikçe bu oluşumların daha ılımlı bir hale geleceğidir. Buradaki temel varsayım "katılım/itidal takası"dır. Bu varsayıma göre, siyasi sisteme dahil olan hareketler amaçlarına ulaşmak için "demokratik pazarlık" diyebileceğimiz bir sürece dahil olurlar. Müzakereler ve yeri geldikçe verilen tavizlerle ilerleyen bu süreç hareketi dönüştürerek daha ılımlı bir hale getirir (Huntington, 1993). Bu durum aslında katılımın doğal bir çıktısı olan diğer siyasi aktörlerle iletişimin bir sonucudur. İslamcılar bakımından ifade edersek, iletişimin ve sosyalleşmenin sonucunda İslamcılar taviz vermeyi, pazarlığı (Mufti, 1999) ve itidali (Wickham, 2004) öğrenerek kendi içlerinde bir sekülerleşme yaşamaya başlarlar (Tepe, 2005). Üzerinde birlik edilmiş bir tanımı olmamakla birlikte, itidal, ılımlılık ya da yumuşama literatürde en kapsayıcı haliyle, demokrasi karşıtı ve illiberal bir pozisyondan uzaklaşarak (Cavatorta & Merone, 2013) demokratik siyasete katılımda istekli olma (Clark, 2006) ve kişisel haklar, hoşgörü, çoğulculuk gibi liberal-demokratik kavramlara yakınlaşma şeklinde anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, itidal, halihazırdaki sistemin içinden tedrici bir çözümü ve değişimi, radikal ve sistem karşıtı çözümlere tercih etmek olarak da düşünülmektedir (Schwedler, 2011, s. 350).

Demokratik sisteme katılımın itidali de beraberinde getireceği yönündeki bu hipotez literatürde önemli bir yer işgal etmesine rağmen son yıllarda eleştirilere de konu olmaya başlamıştır. Öncelikle, itidalden kastedilenin tam anlamıyla ne olduğu ve dolayısıyla bunun nasıl ölçüleceği konusunda literatürde bir netlik bulunmamaktadır. Ilımlılığın tanımı yazardan yazara değişiklik göstermekle kalmayıp bu tanımlamalar büyük ölçüde de normatiftir (Schwedler, 2011). Hipoteze getirilen bir diğer eleştiri de literatürdeki ampirik arka planın yetersizliği konusundadır. Teorik açıklamaların çokluğuna rağmen bunları destekleyecek yeterli ampirik çalışma ve delil bulunmamaktadır. Benzeri bir yetersizlik katılım ve itidal arasındaki neden sonuç ilişkisinin açıklanmasında da söz konusudur. Katılım ve itidal arasındaki mekanizmanın nasıl olduğu ve işlediği hakkında literatür yetersizdir (Hamid, 2014, s. 43; Schwedler, 2006). Bir başka eleştiri de İslamcıların ılımlılık konusundaki seçiciliğinin göz ardı edildiği yönündedir. Bu iddiaya göre İslamcılar iş birliklerinde ve yumuşama gösterdikleri konularda çok seçici davranmakta ve kendileri için esas teşkil eden konularda iş birliğine ve itidale yaklaşmamaktadırlar. Dolayısıyla hipotezin aksine, demokratik sisteme katılım gerçek anlamda bir itidal ile sonuçlanmamaktadır (Clark, 2006). Bu eleştiriyle ilintili olarak radikal, ılımlı adlandırmalarının çok doğru olmadığı çünkü grupların ve bireylerin bazı konularda "radikal" bir tavır sergilerken başka konularda daha "ılımlı" bir tavır benimsedikleri de iddia edilmiştir. Dolayısıyla kavramların siyasi aktörler için kategorik kullanımından vazgeçilerek ayrımın tek tek meseleler üzerinden yapılması önerilmiştir (Clark & Schwedler, 2003).

Son olarak da siyasetten dışlanmanın da ılımlaştırıcı bir etki yapabileceği ancak hipotezin bu ihtimali göz ardı ettiği iddia edilmektedir (Cavatorta & Merone, 2013; Hamid, 2014). Katılım yoluyla itidalin negatif yorumu da "dışlanma yoluyla radikalleşme" hipotezidir (Kubíková, 2009, s. 140). Bu hipoteze göre, dışlanma ve baskı arttığında bu duruma tepki olarak sistem karşıtı hareketler demokratik siyasi alan kendilerine kapalı olduğu için radikalleşme ve şiddet eğilimi içinde olurlar (Hafez, 2003; Hamid, 2010). Ancak son bir iki çalışmada, Tunus (Cavatorta & Merone, 2013), Mısır (Hamid, 2014) ve Türkiye (Kilavuz, 2015) örnekleri üzerinden dışlamanın ve baskının da itidale neden olabileceği iddia edilmektedir. Hatta itidalin, demokratik sisteme katılımın bir sonucu değil, bilakis demokratik sisteme katılım öncesi gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Hamid, 2014, s. 39).

Siyasal hareketlerin itidal sürecinin daha doğru anlaşılması adına literatürde bazı sınıflandırmalara gidilmiştir. Bu bağlamda itidal öncelikle davranışsal ve ideolojik olarak ikiye; sonra da ideolojik yumuşama/itidal, organizasyon, elitler ve topluluk (hareket) seviyesinde olmak üzere üçe ayrılmıştır (Kilavuz, 2015, s. 8). Organizasyon ölçeğinde bir itidal ancak yapısal düzeydeki ve aktör düzeyindeki faktörlerin birleşimi sonucunda gerçekleşebilmektedir (Kilavuz, 2015, s. 10). Yapısal düzeyde katılım ve dışlanma faktörleri

[1] Bu hipotez İngilizce literatürde "inclusion-moderation hypothesis" şeklinde geçmektedir, ancak moderation kelimesinin "ılımlılık" şeklinde tercümesi kullanım bakımından zor olacağı için "itidal" kelimesi tercih edilmiştir. Aynı şekilde, metinde "yumuşama", "mutedil olma" gibi kavramlar da ılımlılaşma yerine kullanılmıştır.

bulunurken aktör düzeyinde başta elitler olmak üzere hareketin mensupları bulunmaktadır. Organizasyon ölçeğinde bir değişimin ancak bu faktörlerin zaman içindeki etkileşimi, birleşimi sonuncunda gerçekleşebileceğini düşünürsek, bu değişimin zamana yayılmış ve tedrici bir süreç olacağını ileri sürebiliriz. Dolayısıyla itidali, radikal-mutedil ikili karşıtlığı üzerinden bir kategori olarak tanımlamak yerine, bir süreç olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Schwedler, 2011). Bu bakımdan, katılım-dışlanma yapısal faktörlerinin organizasyonun yapısı üzerindeki etkisini kısa zaman dilimleri için ölçmek pek yerinde gözükmemektedir. Ancak, katılımın ve dışlanmanın hareketin söylemi üzerindeki etkisi birkaç yıllık kısa zaman dilimleri için de ölçülebilir görünmektedir. Zira, söylemin değişimi var olan bir organizasyon yapısının değişiminden hem aktörler hem de organizasyon düzeyinde daha esnektir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak bu çalışma katılım ve dışlanma yapısal faktörlerinin Türkiye İslamcılarının söylemi üzerindeki etkisini Refah Partisi ve Fazilet Partisi karşılaştırması üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Bunun için parti liderlerinin söylemleri de göz önünde bulundurularak, Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi ile Fazilet Partisi 1998 Seçim Beyannamesi (Kalkınma Programı) karşılaştırmalı içerik analizine tabi tutulmaktadır. Bu karşılaştırmaya dayanarak metin, bahsi geçen son çalışmalara paralel bir şekilde, İslamcılarda itidalin baskı ve dışlanmanın bir sonucu olduğunu ve dolayısıyla Türkiye örneğinin katılım-itidal hipotezini yanlışladığını iddia etmektedir. Bu iki partinin seçilmesindeki temel sebep Türkiye'de İslamcıların tecrübe ettiği en büyük ölçekli baskı ve dışlanma kabul edebileceğimiz 28 Şubat sürecinin hemen öncesindeki ve sonrasındaki İslamcı partiler olmalarıdır. Fazilet Partisi'nin Refah Partisi'nin kapatılacağının anlaşılması üzerine kurulmuş olması ve Refah Partisinin kapatılması sonucu pek çok vekilinin Fazilet Partisine geçmesiyle iki parti arasında aktörler bakımından süreklilik sağlanmış olması da baskı ve dışlanmanın etkisini daha doğru bir şekilde ölçmeyi sağlamaktadır. Takip eden bölümlerde öncelikle Türkiye'de İslamcılığın Millî Görüş hareketi partileri bağlamında kısa bir tarihi verilecek sonra da Refah Partisi ve Fazilet Partisi karşılaştırması yapılacaktır. Bu bakımdan, metinde (Türkiye'de) İslamcılık kapsayıcı haliyle İslam'ın siyasal hayatta yer bulmasını talep etme durumunu ifade ederken dar anlamda da Millî Görüş hareketi ve mensupları için kullanılmıştır. Ayrıca, çalışmada, literatürdeki farklı tanımları da dikkate alınarak itidal kavramı "sisteme ve halihazırdaki siyasal ortama uygunluk" şeklinde, bir diğer ifadeyle göreceli itidal olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla "radikal" de bunun tam tersini ifade etmektedir.

2. TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK

Türkiye'nin ilk İslamcı partisi olan Milli Nizam Partisi (MNP), İslamcıların kamusal ve siyasal alandaki çok daha erken görünürlüğüne rağmen, 1970 yılında Millî Görüş hareketi lideri Necmettin Erbakan ve bir grup arkadaşı tarafından kuruldu. Erken cumhuriyet döneminin baskıcı seküler politikaları, artan kentleşmenin sonucu ortaya çıkan yeni dezavantajlı gruplar ve büyük ölçekli sosyoekonomik değişimler MNPnin kuruluşuna neden olan sosyal faktörlerdi. Bu bakımdan MNP, bir anlamda da sadece İslamcıların değil aynı zamanda dezavantajlı grupların da desteğini alan bir "hegemonya-karşıtı söylem" olarak doğmuş oldu (Öniş, 2001, s. 282). MNP'nin kuruluşunda bu sosyal faktörlerden daha belirleyici olansa 1960 darbesi oldu. 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgür ortam sayesinde İslamcılar kamusal platformlarda da kendilerini ifade etmeye başladılar ve bu yeni, İslamcı bir entelektüel sınıfın oluşumunu da beraberinde getirdi. Bununla birlikte merkez-sağ partilerde İslamcı siyasetçiler de yer bulmaya başlamıştı (Durgun & Bayraktar Durgun, 2010, s. 79). MNP, bu filizlenme sürecinin de bir ürünüydü. Milli Görüş hareketi ekseninde MNP'nin ahlak, İslami değerler, sosyal adalet, fazilet, anti-emperyalizm, millilik gibi kavramlara vurgu yapan bir siyasal söylemi vardı (Durgun & Bayraktar Durgun, 2010, s. 85). MNP'nin 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe aykırı hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmasıyla 1972 yılında aynı kadro tarafından Milli Selamet Partisi (MSP) kuruldu. Ancak MSP de MNP ile aynı kaderi paylaştı. 12 Eylül 1980 darbesi sonucu diğer partilerle birlikte kapatıldı ve Erbakan dahil partinin lider isimleri tutuklandı. Siyasi parti yasaklarının kalkmasıyla 1983 yılında MNP ve MSP'nin devamı olarak Refah Partisi (RP) kuruldu (Somer, 2014, s. 253). 1987'den başlayarak seçimlerde gözle görülür bir oy almaya başlayan Refah Partisi 1994 Yerel Seçimlerinde Ankara ve İstanbul Belediye Başkanlıklarını kazandı. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde ise birinci parti geldi ve 1996 koalisyon hükümetiyle Erbakan Türkiye'nin ilk İslamcı başbakanı oldu. Ancak, bu süreç seküler kesimlerdeki rahatsızlığın ve "irtica" söylemlerinin artmasıyla birlikte 28 Şubat 1997 askeri muhtırası, sonrasında Erbakan'ın istifası, Refah Partisinin kapatılması ve Erbakan ve arkadaşlarına 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirilmesiyle sonuçlandı. Refah Partisinin kapatılacağının anlaşılması üzerine, henüz 1998'de parti kapatılmadan 1997 Aralığında Recai Kutan liderliğinde

Fazilet Partisi kuruldu. Hem Recai Kutan'ın söylemleri hem de parti programı bakımından Fazilet daha önceki Millî Görüş partilerinden daha ılımlı bir duruşa sahipti. Ancak bütün bu itidale rağmen Fazilet Partisi de önceki Milli Görüş partileri gibi laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatıldı (Mecham, 2004, s. 342; Okutan & Tekin, 2011, ss. 215–224). 28 Şubat ve Fazilet Partisi dönemi Türkiye'de İslamcı siyasetin dönüşümü bakımından bir kırılma noktası da olmuştu. Refah döneminde başlayan parti içi "gelenekçi", "yenilikçi" bölünmesi Fazilet Partisi döneminde kongrede Abdullah Gül'ün yenilikçilerin adayı olarak Kutan'ın karşısına çıkmasıyla iyice alevlendi. Bu bölünmenin sonucu Fazilet Partisi sonrası iki parti kuruldu: yenilikçilerin kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi ve gelenekçiler tarafından kurulan Saadet Partisi. Muhafazakâr demokrasi vurgusu ve "milli görüş gömleğini çıkardık" söylemiyle kendileri için daha ılımlı bir pozisyona işaret eden Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 seçimlerinde oyların %34'ünü alarak iktidar oldu.

Milli Nizam Partisi'nden Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar olan süreç aynı zamanda bir dönüşüm süreciydi ve İslamcıların yumuşaması bağlamında değerlendirildi. Bu yumuşama süreci ekonomik liberalleşme (Tuğal, 2009), devlet-İslam ilişkisinin dönüşümü (Heper, 1997; Tepe, 2012), İslamcıların zaman içinde siyasetten öğrendikleri (Cavdar, 2006; Hale & Ozbudun, 2009), Türkiye İslamcılarının kendine has özellikleri (Yavuz, 2003) ve siyasal ve kurumsal şartlara İslamcıların tepkileri (Mecham, 2004; Somer, 2007) bağlamında açıklandı. Bu açıklamalar katılım-itidal hipotezinin varsayımlarıyla birlikte yapılan açıklamalarken, direkt hipotezi merkezine alan çalışmalar da oldu. Mesela Gürses (2014), Dünya Değerler Araştırmasına (WVS) ve İslamcılarla mülakatlarına dayanarak yaptığı çalışmada İslamcıların, siyasete katılımlarının ve sistem içindeki pozisyonlarının bir sonucu olarak kurumsal demokrasiyi içselleştirdiklerini iddia etmiştir (2014, s. 651). Bu çalışmada Gürses itidali organizasyon değil seçmen ve destekçiler üzerinden ölçmüş ve büyük ölçüde "demokrasiye desteğin artması" şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla çalışma organizasyon düzeyinde bir dönüşümü açıklamak için yeterli gözükmemektedir. Ancak, çalışmayla ilgili daha problematik olan şey çalışmanın gerçekten katılım-itidal hipotezini test edip etmediği meselesidir. Şöyle ki, İslamcılarda seçmen ve destekçi düzeyinde bir yumuşama görülmesi ve bu yumuşamanın uzun vadede siyasete katılımla eşzamanlı olması bizi gerçekten yumuşamanın bu katılımın sonucu olduğu tespitine götürür mü? Daha önce bahsedilen, katılım ve itidal arasındaki mekanizmanın nasıl olduğu ve işlediğinin yeterince açık olmaması durumu (Hamid, 2014, s. 43; Schwedler, 2006) burada da söz konusudur. Üstelik, katılım ve itidal arasındaki eşzamanlılık bizi katılımdan itidale götürdüğü kadar itidalden katılıma da götürebilir: İslamcıların siyasete katılımı itidalin bir sonucudur da diyebiliriz. Zira, kurulan her Millî Görüş partisi bir şekilde kapatılarak İslamcılar siyasetten dışlanmış ancak her seferinde tekrar bir parti kurarak siyasete katılmaya çalışmışlardır. Bir diğer ifadeyle, sadece katılım ve itidal değil, dışlanma da eş zamanlı olmuştur. Dolayısıyla Gürses'in verileri itidalin katılımcı politikaların bir sonucu olduğunu doğrulamak için yeterli gözükmemektedir. Aksine, parti kapatmalarını ve 28 Şubat gibi baskı dönemlerini hesaba kattığımızda bu eş zamanlılıktan itidalin katılımın sonucu olduğunu değil, itidalin katılım ve katılımın sürekliliği için olduğunu da iddia edebiliriz. Başka bir ifadeyle, parti kapatmalarının ve baskının *da* İslamcıların sistem karşıtı duruşlarını zamanla yumuşatmasına yol açtığını söyleyebiliriz (Kilavuz, 2015; Öniş, 2001, s. 292; Somer, 2016, s. 5; Tepe, 2012, s. 473; Tezcür, 2010). Bu iddiaya paralel olarak çalışmanın devamında, dışlanmanın Türkiye İslamcılarının daha ılımlı hale gelmesine neden olduğu ileri sürülmüş ve bu 28 Şubat örneği üzerinden Refah Partisi ve Fazilet Partisi karşılaştırmasıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken parti liderlerinin bazı söylemlerine ek olarak Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi ile Fazilet Partisi 1998 Kalkınma Programı analiz edilmişidir. Bir dışlanma ve baskı süreci olarak 28 Şubat'ın İslamcılar üzerindeki etkisi ölçmek için süreç öncesi son seçim olan 1995 ve süreç sonrası ilk seçim olan 1999 seçimleri için hazırlanan programlar/beyannameler tercih edilmiştir. İki partinin de aynı kadro tarafından kurulduğu dolayısıyla iki beyannamenin de aynı siyasi aktörler tarafından hazırlandığı göz önünde bulundurulduğunda beyannamelerdeki değişimden 28 Şubat'ın İslamcıların söylemi üzerinde nasıl bir etki yarattığı görülebilmektedir.

3. 28 ŞUBAT ÖNCESİ VE SONRASI MİLLÎ GÖRÜŞ: REFAH PARTİSİ–FAZİLET PARTİSİ KARŞILAŞTIRMASI

Refah Partisi daha önceki Millî Görüş partilerine nazaran daha ılımlı bir duruş benimseyerek kendini refah, sosyal adalet, adil düzen, anti-emperyalizm, özel mülkiyet hakkının desteklenmesi, inanç özgürlüğü, milli bağımsızlık gibi kavramlara referansla yeniden tanımladı. (Mecham, 2004, s. 342). Demokrasiye karşı tutumu

bakımından da Refah Partisi'nin söylemi eski Millî Görüş partilerinden farklılaşıyordu. Mesela MNP seçim beyannamesinde demokrasi kavramı hiç geçmezken (MNP, 1970) MSP beyannamesinde sadece dönemin kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabul ediliyor ve adapte olunması gerekilen bir şey olarak bahsediliyordu (MSP, 1973, ss. 17, 27, 75). Ancak MSP'nin 1977 beyannamesinde yine demokrasi bahsi yoktu. Öte yandan RP döneminde demokrasi vurgusu yapılmaya başlandı. Hem 1991 hem de 1995 seçim beyannamelerinde demokrasiden bahsediliyordu. Daha önemlisiyse artık demokrasiden kabul edilmiş kaçınılmaz bir gerçekliğin ötesinde söz ediliyor ve gerçek, çoğulcu demokrasinin ne ve nasıl olması gerektiği tartışılarak Refah'ın "gerçek çoğulcu demokrasi"yi tesis edeceği söyleniyordu (RP, 1995, ss. 23–24). Ancak Refah, bir yandan bahsedilen kavramlara referansla dindar olmayan seçmene de seslenerek siyasal meşruiyetini ve oy tabanını arttırmaya çalışırken öte yandan partinin önde gelen isimleri dönem için sistem karşıtı sayılabilecek İslam referanslı söylemlerini ve hareketlerini de devam ettirdi (Heper, 1997, s. 37). Erbakan'ın "diğer partilerin seçmenleri vardır, Refah Partisi'nin inananları vardır" (Erbakan, 1993, s. 12), "Gün gelecek rektörler başörtülü kızlarımızın önünde selam duracak", Refah Partisinin hakk diğer partilerin batıl olduğu, İslam birliğine çağrı da bulunması ya da "teşkilatımıza bu hizmetleri nasip eden Allah'a hamd ediyoruz" (RP, 1993, s. 11) gibi söylemleri İslam'a referans verdiği ve büyük bir kısmı dönem için radikal kabul edilebilecek söylemlere örnek verilebilir. Bununla birlikte din, inanç, maneviyat, ahlak, ibadet gibi kavramlar parti beyannamesinde önemli bir yer tutuyordu. Mesela ibadet aşkıyla hizmet etmek; inançlı ve manevi güce sahip kadrolara sahip olmak, İslam kardeşliği, hakkı üstün tutmak, İslam'ın aslının konuşulması ve Cuma namazı zulmü gibi pek çok söylem 1995 Seçim Beyannamesinde geçiyordu. Bu bakımdan Refah Partisi biri daha dini diğeri daha ziyade var olan siyasal şartlara uygun ikili bir söyleme sahipti. Mesela parti programlarında sık sık endüstrileşmeyle yakından ilişkilendirdikleri maddi kalkınma ile İslam üzerinden kavramsallaştırdıkları manevi kalkınma birlikte anılıyordu. Ancak bu ikili söylemin en aşikâr örneği partinin 1990'larda geliştirdiği Adil Düzen programıydı. Adil Düzen, bir yandan faizin kalkması gibi örtük bir biçimde İslami kaygıları içinde barındırırken öte yandan bu kaygılar israfın önlenmesi, sosyal refahın sağlanması, adil vergilendirme gibi kavramlar üzerinden mümkün olduğunca meşru/hukuki ve rasyonel bir şekle sokulmaya çalışılıyordu (Yıldız, 2003). Aynı şekilde insan hakları ve özgürlükler meselesi de 1995 seçim beyannamesinde neredeyse tamamen inanç özgürlüğü bağlamında ele alınmıştı. İmam hatiplerin engellenmesi, hac ve kurbanla ilgili engeller, başörtüsü zulmü ve siyasi otoritenin dine müdahalesi insan hakları meselesi olarak ele alınmıştı (RP, 1995, ss. 21–22). Özetle, RP bir yandan İslam'ı MNP ve MSP gibi temel referans noktası almaya devam ederken öte yandan bunu söyleminde büyük ölçüde örtük ve dönemin siyasal ortamında meşru kabul edilebilecek bir şekilde yapıyor ve bu meşruiyeti de ikincil, dini olmayan bir söylem de geliştirerek destekliyordu. Ancak bu çabaların hiçbiri 28 Şubat'ı ve sonrasında Refah'ın laikliğe aykırı eylemlerde bulunma gerekçesiyle kapatılmasını engelleyemedi.

Fazilet Partisi, Refah'ın kapatılacağının anlaşılması üzerine 1997'de kuruldu. 28 Şubat'ın hemen sonrası kurulan parti söylemiyle sadece MNP ve MSP'den değil RP'den de pek çok konuda ayrılıyordu. Refah'ın söylemlerinde –zaman zaman örtük de olsa- görülen İslami ve batı karşıtı söylem Fazilet döneminde terkedilmişti. Bunun yerine, AB üyeliğini, küreselleşmeyi, demokratikleşmeyi, özgürlükleri ve sosyal politikaları öne çıkaran bir söylem benimsenmişti. Parti lideri Recai Kutan, dinin siyasete alet edilmesine, dince kutsal kabul edilen kavramların siyaset adına kullanılmasına, aynı şekilde laikliğin de siyasete alet edilmesine karşı olduklarını, parti olarak demokratik cumhuriyeti ve demokratik laikliği desteklediklerini açıkça dile getirmiş ve bu konulardaki görüşlerini Atatürk'e verdiği referanslarla desteklemişti (Kutan, 1998, ss. 8–10). İlk yurtdışı gezisini Amerika'ya gerçekleştiren Kutan, "Biz Kimiz: İslamcı mı, Demokrat mı?" başlığıyla verdiği konferansta da "Amerika'daki laikliğin aynısının Türkiye'de uygulanmasından yana olduklarını" dile getirmişti ("Amerika ile barışma gezisi", 1999). Böylece Kutan Erbakan'a göre daha ılımlı bir duruş sergileyerek FP'nin RP'nin devamı değil, demokratik programı olan yeni bir parti olduğu imajını vermeye çalışıyordu. Bu bağlamda da eleştirileri Türkiye'nin yeterince dindar olmamasından yeterince demokratik olmamasına kaymıştı (Mecham, 2004, s. 346).

FP'nin söyleminin RP'den farkı seçim beyannamelerinde de çok belirgin bir şekilde görülüyordu. RP 1995 seçim beyannamesini "Türkiye yeniden doğacak" sloganıyla geçmişe referansla –*yeniden*- sunarken, FP "Öncü Türkiye için elele" sloganıyla hazırlanan seçim beyannamesini "demokrasi insan hak ve özgürlükleri, barış, adalet, ve öncü bir Türkiye için kalkınma programı" başlığıyla sunmuştu. Programın amaç bölümünde "Atatürk ilke ve Devrimlerinin Anayasada ifadesini bulduğu, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı içinde" gerçek demokrasiye, insan hak ve özgürlüklerine, millet iradesinin üstünlüğüne inandıklarını, ulusun mutluluğunu sağlayıp çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmayı amaçladıklarını dile getirmişlerdi (FP, 1998,

s. 3). Refah Partisi 1995 seçim beyannamesinde sıklıkla vurgulanan pek çok mesele ve kavrama Fazilet programında yer verilmemişti. Mesela, RP beyannamesi "taklitçiler", "milli görüş" karşılaştırmasıyla başlıyordu. Türkiye'nin meselelerinin asıl sebebi taklitçilerdi. Taklitçi partiler hakkı değil kuvveti üstün tutan, batıya uydu olan, koyu faizci kapitalist düzeni savunan, halkın inancı ve tarihiyle mücadele eden, manevi güce sahip ve ibadet aşkıyla hizmet eden kadroları bulunmayan, yani Milli Görüş ve Refah Partisi neyse o olmayan partilerdi (RP, 1995, ss. 3–5). Taklitçi zihniyet, taklitçi partiler, taklitçiler gibi farklı kombinasyonları ve formlarıyla Refah beyannamesinde defalarca bahsi geçen taklitçilik (16 defa) Fazilet programında bulunmuyordu. Aynı şekilde Refah Partisi'nin kimliğini oluşturan kavramlar diyebileceğimiz Millî Görüş (7 defa) ve Adil Düzen (farklı formlarıyla 21 defa) kavramlarına da Fazilet Partisi programında yer verilmemişti. Bu bakımdan Fazilet, Millî Görüş ve Adil Düzen söylemlerini bırakarak şimdiye kadarki bir mirası da reddetmiş oluyordu. Refah beyannamesinde en çok bahsi geçen meselelerden biri faizken (farklı formlarla 24 defa), Fazilet programında faiz kelimesi ve formları hiçbir şekilde kullanılmamıştı. Aynı şekilde Refah beyannamesinde geçen Allah (1), Hakk (2), Müslüman (3) kavramları da Fazilet programında geçmiyordu. Refah'ın bahsedilen dört meseleyi de – taklitçilik, faiz, Adil Düzen ve Millî Görüş- İslam'a referansla ele aldığını ve dördünün de beyannamede en çok yer tutan meselelerden olduğunu düşünürsek, Fazilet'in Refah'ın İslami söylemini reddettiğini söyleyebiliriz. Din, inanç, ibadet gibi kavramların Fazilet programında kullanım şekli de Refah'ınkinden farklılaşıyordu. Refah programında inanç ve inançlı hem çok fazla (23 defa) hem de dindar milli görüş kadrolarına referansla kullanılırken, Fazilet programında sadece temel hak ve özgürlükler bağlamında din-vicdan-inanç-ibadet özgürlüğü şeklinde kullanılıyordu (FP, 1998, s. 5). Aynı şekilde "manevi" kelimesinin kullanımı da farklılık göstermekteydi. Refah beyannamesinde manevi güç, manevi kalkınma gibi kullanımlar mevcutken, Fazilet programında sadece 4 kere onlar da maddi-manevi şeklinde kullanılmıştı. Fazilet programında dikkat çeken bir başka konu da kelime tercihleriydi. Mesela, Refah beyannamesinde "özgürlük" kavramı hiç kullanılmamış[2] ve bir kere bağımsızlık dört kere de hürriyet kelimeleri kullanılmışken, Fazilet programında defalarca "özgürlük" kelimesi kullanılmıştı. Aynı şekilde mutluluk, çağdaş, küreselleşme, barış gibi kelimeler de Refah beyannamesinde pek göremediğimiz ancak Fazilet programında sık tekrarlanan kelimeler arasındaydı.

Kavramların kullanımı dışında iki beyannamenin içerik ve planları da birbirinden farklılaşmaktaydı. Refah beyannamesi üç ana bölümden oluşmaktaydı: Türkiye'nin temel meseleleri, Taklitçi partilerin ve Refah Partisinin temel karakterleri ve Refah Partisinin programı. Refah partisinin programının sunulduğu "Refah Partisi Türkiye'nin meselelerini nasıl çözecek" bölümünde terör, ekonomi, insan hakları ve demokratikleşme, dış politika ve ahlaki çöküşün önlenmesi başlıkları bulunmaktaydı. Fazilet programı da 5 başlıktan oluşmaktaydı: amaç, sosyal politikalar, iktisadi politika, devlet ve kamu yönetimi ve dış politika. Amaç bölümünde de demokrasi ve temel hak ve özgürlükler alt başlıkları bulunmaktaydı. Diğer başlıkların da aynı şekilde ayrıntılı alt başlıkları vardı: istihdam, şehirleşme ve konut, çevre ve turizm, özelleştirme, orman ve su ürünleri, elektrik enerjisi, esnaf ve sanatkarlar, KOBİ'ler, adalet, iç güvenlik ve asayiş ve mahalli idareler bu alt başlıklar arasında sayılabilir. "Ahlaki çöküşün önlenmesi" Refah beyannamesinde ana başlıklardan biriyken Fazilet'in programında alt başlık olarak bile bulunmamıştı. Dolayısıyla Fazilet programı, Refah beyannamesinden sadece tercih edilen kelimeler ve kavramlar bakımından değil içerik bakımından da farklılık göstermekteydi. Refah beyannamesindeki İslami referanslar tamamen terkedilerek Atatürk Devrimleri, çağdaşlık, kültür-sanat-tiyatro, özelleştirme, internet, kredi yardımları, nükleer santraller ve Avrupa Birliği gibi meseleler gündeme alınmıştı.

4. SONUÇ

İslamcıların dönüşümü ve zamanla demokratik siyasete dahil olmaları bu dönüşümün nasıl anlamlandırılacağı konusunu gündeme getirmiş ve "katılım-itidal hipotezi" de bu konuda en çok başvurulan açıklama olmuştur. Ancak literatürde katılım ve itidal arasındaki mekanizma yeterince açıklanmadığı gibi dışlanma ve baskının da benzeri bir sonuç doğurabileceği göz ardı edilmiş ve bu unsurlar radikalleşmeyle eşleştirilmiştir. Bu çalışmada katılım-itidal hipotezi 28 Şubat ve İslamcılara etkisi incelenerek Türkiye örneği üzerinden tekrar ele alınmıştır. Sonuç olarak, bir dışlanma ve baskı süreci olarak 28 Şubat'ın İslamcıların söyleminde büyük bir değişime neden olduğu görülmüştür. 28 Şubat öncesi parti kapatmaları ve başka etkenlerle birlikte yavaş yavaş uzaklaşılan İslami söylem 28 Şubat'la tamamen terkedilmiş ve İslam, İslamcıların

[2] Sadece bir yerde "Herkes inancını yaşamakta özgür olacaktır" şeklinde bir kullanım bulunmaktadır (21)

resmi söyleminde bir referans olarak ortadan kalkmıştır. Refah'ın bir tarafı İslami olan ikili söylemine karşın Fazilet Partisi liberal-muhafazakar bir söylem benimsemiştir (Yıldız, 2003). Dolayısıyla dışlanma ve baskının İslamcılar üzerindeki etkisi literatürde iddia edileninin aksine radikalleşme değil itidal şeklinde olmuştur.

Daha önce kapatılan Millî Görüş partilerinin kapatılmasında laiklik karşıtlığının gerekçe gösterilmesini ve 28 Şubat öncesi yükselen irtica tartışmalarını da göz önünde bulundurarak İslamcıların söylemlerini yumuşatma konusundaki tercihlerini bir var olma refleksi olarak değerlendirmek de mümkündür. Dolayısıyla İslamcılar için itidal katılımın bir sonucu değil, bilakis katılımın sürdürülebilmesi için bir gereklilik olarak görülmüştür. Bu bakımdan da Türkiye örneği katılım, dışlanma ve itidal arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi konusunda literatüre katkı sağlayabilmektedir.

Son olarak, her ne kadar bu çalışma dışlanmanın ve baskının sadece kısa vadede ve söylem üzerindeki etkisine bakmış olsa da benzeri bir etki uzun vadede ve aktörler üzerinde de gözlemlenebilir. Mesela 28 Şubat sonrası alevlenen ve iki farklı partiye bölünmeyle sonuçlan parti içi yenilikçi-gelenekçi tartışmaları ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşu da bu minvalde okunabilir (Kilavuz, 2015). Bu bağlamda, gelecek çalışmalarda İslamcıların dışlanma ve baskı gibi faktörlere karşı organizasyon ve aktör düzeyindeki tutumlarını Milli Nizam Partisi ve kapatılma sürecinden başlayarak adım adım incelemek İslamcıların dönüşümünü daha iyi anlamaya katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Amerika ile barışma gezisi. Sabah Gazetesi, 1999, Kasım. Tarihinde adresinden erişildi http://arsiv.sabah.com.tr/1999/11/02/p01.html

Brocker, M., Künkler, M. "Religious Parties: Revisiting the Inclusion-Moderation Hypothesis1-Introduction", Party Politics, 19(2), 2013, 171–186.

Buehler, M. "Revisiting the Inclusion-Moderation Thesis in the Context of Decentralized Institutions: The Behavior of Indonesia's Prosperous Justice Party in National and Local Politics", Party Politic*s*, 19(2), 2013, 210–229.

Cavatorta, F., Merone, F. "Moderation through Exclusion? The Journey of the Tunisian Ennahda from Fundamentalist to Conservative Party", Democratization, 20(5), 2013, 857–875.

Cavdar, G. "Islamist New Thinking in Turkey: A Model for Political Learning?", Political Science Quarterly, 121(3), 2006, 477–497.

Clark, J. A. "The Conditions of Islamist Moderation: Unpacking Cross-Ideological Cooperation in Jordan" International Journal of Middle East Studies, (4), 2006, 539–560.

Clark, J. A., Schwedler, J. "Who Opened the Window? Women's Activism in Islamist Parties", Comparative Politics, 2003, 293–312.

Durgun, Ş., Bayraktar Durgun, G. Islam and Politics, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2010.

El-Ghobashy, M. "The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Bothers", International Journal of Middle East Studies, 37(3), 2005, 373–395.

Erbakan, N. Refah Partisi 4. Büyük Kongre Genel Başkan Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Açış Konuşması, 1993 Ekim.

FP. Fazilet Partisi "Öncü Türkiye İçin Elele" Demokrasi İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı, 1998.

Gurses, M. "Islamists, Democracy and Turkey A Test of the Inclusion-Moderation Hypothesis", Party Politics, 20(4), 2014, 646–653.

Hafez, M. M. Why Muslims Rebel: Repression and Resistance in the Islamic World, Lynne Rienner Publishers, 2003.

Hale, W., Ozbudun, E. Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP, Routledge, 2009.

Hamid, S. "The Islamist Response to Repression: Are Mainstream Islamist Groups Radicalizing?", Policy Briefing of the Brookings Doha Center of the Saban Center for Middle East Policy, Brookings Institution, 2010 August, 5.

Hamid, S. Temptations of Power: Islamists and Illiberal Democracy in a New Middle East, Oxford University Press, 2014.

Heper, M. "Islam and Democracy in Turkey: Toward a Reconciliation?", The Middle East Journal, 1997, 32–45.

Huntington, S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (C. 4), University of Oklahoma Press, 1993.

Kilavuz, M. T. Bouncing Back From the Margins. Sunulan ECPR General Conference, 2015. Tarihinde adresinden erişildi https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/9b65fa92-77f8-4225-851a-887e986ff945.pdf

Kubíková, N. "Political Inclusion as a Key Factor to Moderate Islamists: The International Community's Choice of Policy Impacts on Hamas's Pragmatic or Radical Tendencies", Perspectives, 2009, 139–161.

Kutan, R. Fazilet Partisi Kızılcahamam Toplantıları, Genel Başkan Recai Kutan'ın Açış Konuşmaları, 1-6 Eylül 1998.

Mecham, R. Q. "From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: the Transformation of Political Islam in Turkey", Third World Quarterly, 25(2), 2004, 339–358.

MNP. Millî Nizâm Partisi Kuruluş Beyannamesi, 1970.

MSP. Millî Selâmet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973.

Mufti, M. "Elite Bargains and the Onset of Political Liberalization in Jordan", Comparative Political Studies, 32(1), 1999, 100–129.

Okutan, M. Ç., Tekin, Y. Türk Siyasal Hayatı, ORİON KİTABEVİ, 2011.

Ozzano, L., Cavatorta, F. "Introduction: Religiously Oriented Parties and Democratization", Democratization, 20(5), 2013, 799–806.

Öniş, Z. "Political Islam at the Crossroads: from Hegemony to Co-existence", Contemporary Politics, 7(4), 2001, 281–298.

RP. Refah Partisi 4. Büyük Kongre 10 Ekim 1993 Faaliyet Raporu.

RP. 24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi (Özet).

Schwedler, J. Faith in Moderation: Islamist Parties in Jordan and Yemen, Cambridge University Press, 2006.

Schwedler, J. "Can Islamists Become Moderates?: Rethinking the Inclusion-Moderation Hypothesis", World Politics, 63(2), 2011, 347–376.

Somer, M. "Moderate Islam and Secularist Opposition in Turkey: Implications for the World, Muslims and Secular Democracy", Third World Quarterly, (7), 2007, 1271.

Somer, M. "Moderation of Religious and Secular Politics, A Country's "Centre" and Democratization", Democratization, 21(2), 2014, 244–267.

Somer, M. "Conquering versus Democratizing the State: Political Islamists and Fourth Wave Democratization in Turkey and Tunisia", Democratization, 2016, 1–19.

Tepe, S. "Religious Parties and Democracy: A Comparative Assessment of Israel and Turkey", Democratization, 12(3), 2005, 283–307.

Tepe, S. "Moderation of Religious Parties: Electoral Constraints, Ideological Commitments, and the Democratic Capacities of Religious Parties in Israel and Turkey". Political Research Quarterly, 65(3), 2012, 467–485.

Tezcür, G. M. "The Moderation Theory Revisited: The Case of Islamic Political Actors", Party Politics, 16(1), 2010, 69–88.

Tuğal, C. Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism, Stanford University Press, 2009.

Wickham, C. R. "The Path to Moderation: Strategy and Learning in the Formation of Egypt's Wasat Party", Comparative Politics, (2), 2004, 205–228.

Yavuz, M. H. Islamic Political Identity in Turkey, Oxford University Press, 2003.

Yıldız, A. "Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook", The Muslim World, 93(2), 2003 187–209.